

KOMBINATOR LEKSIKOGRAFIYA – TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YO‘NALISHI

Yunusova Bahora

SamDU, Pedagogika fakulteti

“Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi

Аннотация. В данной статье обсуждается новая область лингвистики – комбинаторная лексикография, её особенности, её сущность и различия от других типов словарей.

Ключевые слова: компьютерная лексикография, количественная лингвистика, комбинаторика, компьютерная лингвистика, комбинация, комбинаторные структуры, синтагматика.

Kombinator leksikografiya – tilshunoslikning nazariy va amaliy qismi, nazariy va amaliy leksikografik masalalarni o‘rganish, so‘zlarning kombinatorial-sintagmatik xususiyatlarini sharhlash va kombinator tipidagi lug‘atlarni yaratish prinsiplarini o‘rganadi [1]. Ikki tilli kombinator lug‘at kataloglarida turli xil tillarning so‘zlar taqsimlanishlarini o‘rnatishdan tashqari, ona tilida bo‘lmagan tilni o‘qitish texnologiyasi va metodologiyasini takomillashtirish inobatga olinadi.

Demak, izohli-kombinator lug‘atlarning boshqa izohli lug‘atlardan farqli tomonlari quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir: u yoki bu fikrni bayon etishda tabiiy tilning leksik funksiyasi inobatga olinadi. Matnlarni sintez va analiz qilish, formal tavsifni yagona prinsip asosida namoyon qilishga qaratiladi.

Yaqin vaqtgacha rus tilshunosligida yagona faol, mukammal izohli lug‘atning asosiysi D.N.Ushakov va S.I.Ojegovlarning taniqli lug‘atlari edi. Sinonimik, frazeologik, so‘z yasalishi (uyasi), mafkuraviy, analogik va boshqa tipdagi passiv lug‘atlar mutaxassislarga moslashtirib yaratilgan. Shu bilan birga, faol lug‘atda berilgan fikrni ifoda etishning barcha (sinonimik qatorlari) vositalari to‘liq tizimlashtirilmagan edi. Izohli-kombinator lug‘at – tabiiy tildagi fikrni ifoda

etishning barcha vositalarini to'liq tizimlashtirishga imkon beradi. Masalan, *Havoning harorati pasayishi bilan sabzavotlarning hosildorligi kamaydi* misolini tahlil qilib ko'ramiz. Birgina mazkur fikrni bir necha xil variantlarda ifodalash mumkin:

- 1) Havoning sovushi hosildorlikning kamayishiga sabab bo'ldi.
- 2) Hosildorlikning kamayishiga havo haroratining pasayishi sabab bo'ldi.
- 3) Hosildorlik havo harorati sababli kamaydi.
- 4) Sovush hosildorlikning pasayishiga olib keldi.
- 5) Hosildorlikning pasayishi sovush natijasida yuzaga keldi.
- 6) Havo haroratining sovushi natijasida ekinlar kamaydi.

Tabiiy tildagi fikrni sun'iy tilga o'tkazish uchun har bir til birligini izohlash zarur: *sovush* – havo haroratining pasayishi; *hosildorlik* – ekin maydonlaridan olingan mahsulot hajmi kabi. Bunday izoh yetarli emas. Har bir birlik har tomonlama izohlanishi lozim. Shuni ham ta'kidlash lozimki, so'zlarning sinonimik qatorlari ham inobatga olinadi. Haroratning pasayishi hosildorlikning pasayishiga olib keldi misolidagi so'zlarning leksik-semantik birikuvi va sintaktik aloqadorligi xususiyatlarini ham sinchkovlik bilan tavsiflash zarur. Shunday qilib, fikrni ifoda etishning barcha sinonim vositalaridan foydalangan holda matnni sintez qilish sintetik yoki universal lug'at tuzish konsepsiyasiga tayanadi. Bunda so'zning talqini va uning sinonimlari, konversiyalari, antonimlari, hosilalari, boshqa u bilan bog'liq so'zlarni, so'zning ma'no doirasida, uning muvofiqligi va boshqarilishi doirasida tavsiflanadi. Bunday lug'atlar (yaxlit lingvistik nazariyalarning asosiga ko'ra) izohli, sinonimik, frazeologik, so'z yasalishi, analogik, sintaktik va boshqa tur lug'atlarning asosiy prinsiplarini birlashtiradi.

An'anaviy leksikografiyada ikki tip lug'atlar keng qo'llaniladi: biri *lingvistik*, ya'ni tushunchalarning izohini; *ensiklopedik* – ilmiy nuqtai nazardan narsa, buyum, jarayon, dalil va turli mavhum tushunchalarning izohini tavsiflaydigan lug'at. Ammo so'nggi yigirma yilda tilshunoslik, semiotika, mantiq,

texnik va boshqa fanlarning rivojlanishi so'zlarning to'g'ri ishlatilishi ko'p jihatdan til birliklarini guruhlariga bo'lish va u qaysi vazifalarda aks ettirish bilan belgilanishini anglashga olib keladi. Lug'atda «realiyalar», «nutqiy etiket» va boshqa madaniy, assotsiativ xususiyatlar ham qamrab olinadi.

Kombinator lug'at an'anaviy lug'at tamoyillariga tayanganligi sababli ensiklopedik lug'at ma'lumotlari ham ko'zga tashlanadi [2]. Izohli-kombinator lug'at – to'liq nazariy ma'lumotlarni qamrab oladigan lug'atdir. Lug'at tilshunoslari uchun mo'ljallangan bo'lib, leksikografiya va nazariy tilshunoslik o'rtasidagi bo'shliqni to'ldiradi. Bu leksikografiya bo'yicha kichik ilmiy ish sifatida nazariy fikrlarni birlashtirgan leksikografik tadqiqotlar to'plami deb hisoblash mumkin [3].

Lug'at ensiklopedik va tizimlilik tamoyiliga tayanadi. Bu, xususan, quyidagilarni anglatadi. Birinchidan, ma'lumotlarni uzatish – analogiya, misollar va boshqa til birliklari orqali. Ikkinchidan, semantik jihatdan yaqin birliklarni tavsiflash. Masalan, o'xshash so'zlardagi leksik vazifalarni taqdim qilish va izohlashdagi barcha farqlar aniq til birliklari bilan asoslanishi kerak.

Izohli-kombinator lug'at 5 asosiy xususiyati bilan xarakterlanadi: faol (passiv emas); universal (ixtisoslashtirilmagan); ensiklopedik; nazariy; izohlovchi va tizimli [1].

Izohli-kombinator lug'atda nafaqat, leksemalar balki frazeologizmlar ham beriladi. *Ta'lim muassasasi, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, ko'zini o'ymoq* kabi birliklar ham lug'at birligi sifatida leksemalarga qo'yiladigan talablar asosida tavsiflanadi.

Xullas, bugungi kunda antroposentrik, kognitiv, assotsiativ paradigma doirasida til birliklarining kombinatorial-sintagmatik qobiliyatini o'rganish istiqbollari tilshunoslikning maxsus, yangi yo'nalishi - kombinator leksikografiyaning shakllanishi va yanada rivojlanishiga turtki bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мельчук И.А., Жолковский А.К. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка.- Вена, 1984. - С. 75.
2. <https://infopedia.su/23x12429.html>
3. Влавацкая М.В. Лексикографическая интерпретация сочетаемости слов (модель построения русско-английского учебного комбинаторного словаря): Автореф. диссер. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. – Барнаул, 2004. – С. 24.
4. Влавацкая М.В. К определению словаря комбинаторного типа [Текст] / М.В. Влавацкая // Сборник научных трудов НГТУ. Новосибирск: НГТУ. – 2007.– № 4 (50). – С. 119-124.
5. Архипова Н.Г. Сочетаемость слова в лексикографическом описании: диссертация...кандидата филол. наук [Текст] / Н.Г. Архипова. – Москва, 2000. – 215 с.